

EĞİTİMİN TARİHSEL VE TOPLUMSAL GELİŞİMİ

Onur Hamzaoğlu*

Eğitim, en geniş anlamı ile ele alındığında, insanlık tarihinin başlangıcı ile birlikte tarihlendirilebilir ki bu dönem içerisinde dinamik bir süreci yaşamıştır. Üretimin sürekliliğini ve gelişmesini sağlayacak olan ve bütünüyle üretimin içindeki zihinsel ve deneysel birikimlerle kazanılmış olan uygulamalı ve kuramsal bilgilerin, toplum içinde ve kuşaklar arasında aktarılmasının zorunluluğu, eğitimi insanlık tarihinin başlangıcından itibaren diğer üst yapı kurumlarından farklı olarak alt yapının belirlenmesinde daha etkin olabilecek sıfatlarla donatmıştır. Bu yazıda da, insanlık tarihi boyunca yaşanmış üretim ilişkilerinin eğitimin genel işlevlerini ve niteliğini ne şekilde belirlediği incelenecektir.

A. Yazı Öncesi Toplumlarda Eğitimin Gelişimi

İlk insanlar, zamanımızdan yaklaşık 2-3 milyon yıl önce ağaçlarda tek tek yaşarken, iklim koşullarındaki değişiklikler ormanların yerini geniş otlakların almasına neden olunca yere inip çevresel tehlikelerden korunmak ereği ile gruplar oluşturmak zorunda kaldılar. (1,7,9,17,24). Bu canlıların hayvanlardan ayırımı belirleyen, elin gelişmesi ve beyin kapasitesinin (özellikle korteksin) biraz daha büyümesinin sağladığı, biyolojik ve kültürel (toplumsal) evrimleşebilme olanağının doğmasıdır. (2,6)

Tehlikelerden korunmak ve yeterince besin bulabilmek için bir araya gelerek ilkel sürü (horde) ler halinde yaşayan grup üyeleri için besin maddelerini bulabilmek ve çevresel tehlikelerden korunmak kadar üreme-çoğalma da varlıklarını sürdürebilmek yönünden bir zorunluluktadır. (2,21)

Besin toplama etkinliğinde, cinsiyet ayırımı yoktur. Ancak, üreme ve çocuğun beslenmesi yönünden zorunlu bir ayırım vardır. Çocuğu yalnızca doğuran belirliydi ve emzirme gibi temel fizyolojik gereksinimleri doğuran (kadın) tarafından karşılanıyordu. (2) Fizyolojik bağımlılığı azaldıkça çocuk da grubun diğer üyeleri gibi grup kolektivizminin içinde hem öğrenen hem de öğreten konumuna ulaştı.

Topluluğun üyeleri, kendi kişisel deneyimlerini, toplayıcı yaşamın içinde birbirlerine aktararak yeni birikimler elde ediyorlar ve grubun birikimini de geliştiriyorlardı. Konuşma henüz bilinmediği için, grup üyeleri arasındaki iletişim, işaretleme ve sembolleşmemiş seslerle gerçekleşiyordu. Kuşaklar arasındaki ilişkiler, örnek olma ve taklit etme yolu ile sağlandığından insanlar bir kuşaktan diğerine deneyim biriktirerek ve aktararak yavaş yavaş bir birleşime ulaşabildiler. (6,7,17)

İnsanların doğadaki nesnelere gereksinimlerine ve amaçlarına göre değiştirerek oluşturdukları araçlar, değişen gereksinim ve amaçlara bağlı olarak gelişmiştir. Başlangıçta beslenmeye ve savunmaya yönelik olarak gelişen araç yapımındaki yetkinlik, bu insanları savunma araçları yapımından saldırı araçları yapımına götürmüştür ve üretilen bu aletler avcılığa doğurmuştur. (1,17,24,25)

Avcılığın başlaması ile beslenme düzeyi yükseldiğinden insan ömrü önceki aşamaya göre, biraz daha uzadı ve takımın bazı üyelerinin yaşlı olarak kabul edilebilecek bir çağa kadar yaşayabilmelerini sağladı (1,17,21) ve yaşlılar kamp yerlerinde çocukların bakımından sorumlu oldular.

Avcılık ve ateş ile otoburluktan, çok yönlü beslenmeye geçiş bir enerji ve zaman tasarrufu sağlarken, beyin gelişimini de hızlandırıp insanın biyolojik-ekonomik-toplumsal evriminin ivmesini daha da artırmıştır. (1,5,17,21)

Ateşin getirdiği aydınlık, gün ışığı ile devinmek zorunluluğundan kurtulan takım üyeleri arasında iletişim yoğunluğunu getirmiş ve heceli seslere uylayışimsal anlamlar yüklemelerini, dilin doğmasını sağlamıştır. (6,17)

Bilgi birikimi ve bilgi aktarma olanağının artması, uzun deneyimleri sonucu bütün gelenek ve görenekleri doğal olarak çok iyi bildiklerinden, yaşlıların toplumsal işlevlerini ve önemlerini artırmıştır. Bu gelişmelerin sağladığı bilgi birikimi bilgi aktarma ve bilgi aktaran kişilerin farklılaşması (yaşlılar) ile avcılık topluluklarının düşünsel yapısı oluşmaya başlamış-

* Halk Sağlığı Uzmanı

tır. (17,25) Kazanılmış iş yetenekleri, sağlık bilgisi, ilk bilimsel bilgiler ve törelerin tümü toplumun, dolayısı ile bireyin varlığının sağlanması ve sürdürülmesi ile doğrudan ilgili olgulardı. (10,17) Bu nedenle de eğitimin temel ereği, çocukları kendi yaşam koşullarına göre eğiterek toplumun varlığını sürdürmek olmuştur. O dönemlerden günümüze ulaşan araçların büyük bir örneklik göstermesi; uygulamaya dönük ve yararlı biçimde ortaya çıkan; dönemin eğitiminin becerileri en ince ayrıntılarına kadar gençlerine öğretebildiğini göstermektedir. (1,2,5,7,21,24).

Toplayıcı toplumlardan farklı olarak avcılık ekonomisi ile birlikte, toplumun varlığı için zorunlu olan, üretim temeline dayalı ve bütün toplumu ayrıcalıksız olarak amaçlayan eğitim, takımın tüm üyelerince değil, genelde yaşlılar tarafından verilmeye başlanmış oluyordu.

İnsanı doğaya egemen kılan tarımsal üretimin yarattığı artı ürünün varlığı, kendisi üretimde çalışmayan, yönetici, din adamı ve zanaatçıların beslenmesi sorununu çözerek bunların sayıca çoğalmalarını ve sağladığı toplumsal işbölümünün yarattığı ilişki biçimleri ile de yerleşim yerlerinin biraraya gelip daha merkezi yapılanmalarda (kent) örgütlenmelerini gerektirmiştir. (21) Kentleşmenin getirdiği koşullarda toplumsal organizasyonu sağlamak için doğan örgütlenme gereksinimi ile toplumun içinden devlet çıkmış, ancak zaman içinde, toplumun üzerinde güçlü egemenlikler kurulmasına kadar ulaşmıştır. (1,5,6)

Toplumsal yapıdaki gelişmelerle ulaşılan M.Ö. 4000'lerin başında, rahiplerin kralları adına mülklerini yönetmekte oldukları bilinmektedir. Toplumsal artı üründen sağlanan gelirin zaman içinde artışı, bunların kaydının tutulması gereksinimini ve zorunluluğunu da birlikte getirmiştir. Bu gereksinim, muhasebeciliğin bir sonucu olarak; yazıyı doğurmuştur. (1,2,5,6)

Resim-yazı (stenogram) biçiminde doğan yazının, tüm yöneticilerce anlaşılması gerekliliği, beraberinde sistemin sürekliliği için yazıyı öğrenme, öğretme zorunluluğunu da getirmiştir. (5,6) Yazının, sistemin sürekliliğini sağlama özelliğini doğuran uyuşmuş niteliği ancak çiraklıktan ayrı bir eğitimle sağlanabileceğinden, tapınak yapılarına okullarında eklenmesini gerektiren, insanlık tarihindeki ilk örgün eğitim de, böylece başlamış ve kurumsallaşmış oldu. (6) Okur yazar olabilmek için çok sayıda işaretin ve bunların bileşimlerinin ezberlenmesi gerekiyordu ki bu da uzun sir okul dönemini gerektiriyordu. Bu nedenle yazıyı krala artı ürün yetiştirmek zorunda olmayan küçük bir azınlık öğrenebiliyordu. Bu nedenle okur yazarlık bilginin yolunu açtığı için

değil, bilenlere sağladığı varsıllık nedeni ile değer kazanmıştır. (5,6)

Zanaatçılık ve tarım yıllar boyu teknikteki ilerlemeler sonucu nesnel gelişmelerini sağlarken, okuma-yazma ile küçük bir grup insan bedensel çalışmaların tam olarak dışında kalıp, bunun getirdiği nesnel gücün sağladığı üstünlükle kol emeğini aşılamışlar, dolayısı ile gerçek yaşamdan kopmuşlardır. (5)

Tarımsal üretimle birlikte, hem üretim temeline dayalı, amaca yönelik eğitim sürerken, hem de ayrıcalıksız olarak tüm toplumu amaçlamaktan belirgin bir biçimde uzaklaşmış olan örgün eğitim, bu dönemde ortaya çıkıyordu.

B. Yazı Sonrası Toplumlarında Eğitimin Gelişimi

Köleci üretim biçimi tüm toplumlarda yaşanmış, evrensel bir aşama olmamakla birlikte yaşandığı toplumalarda nüfusun yaklaşık beşte dördünü oluşturan, bütün insanlık haklarından yoksun (2,14) "konuşan hayvanlar"ın emeği uygarlığın gelişiminde evrensel boyutlarda belirleyici olmuştur. Çünkü kölelik, o döneme kadar hızla gelişen teknolojinin, endüstrinin gelişimini engellemiştir ve üretimin yolu köle sayısını artırmaktan geçtiği için, insan emeğinden tasarruf sağlayacak makineleri karlı araçlar olma durumundan çıkartıp bilimin ve teknolojinin gelişme yolunu tıkamıştır. (7,8,10)

Köleliğin başlıca kaynağı başlangıçta savaşlar olduğu için; çağın eğitiminin amacı; kişiyi iyi bir savaşçı olarak hazırlamaktı. (3,7,10) Altı-yedi yaşına kadar ailelerinin yanında yetişen çocuklar bu yaştan sonra okuma - yazmadan başlayarak değişik yaş gruplarına göre gelişen bir programla eğitiliyorlardı. Ancak okullara yalnızca parası olan "yurttaş" çocukları girebiliyordu. Öğretim paralı olduğundan bir zanaatçının çocuğunun eğitimi okuma-yazma ve basit bilgilerden oluşurken, varsıl bir yurttaşın çocuğu, dönemin en ileri düzeyde bilgilerini öğrenebilmek için gerekli boş zamanı ve olanakları bulmaktaydı. (7,10)

Önceki dönemlerden farklı olarak, bu dönemde ilk kez geçmişteki toplumların kalıtı üzerinde soyut düşünüş uygarlığı gelişmiş ve böylece; pratik ve günlük yaşama yönelik eğitimin yerini sanat, politika, felsefe gibi konular almıştır. (3,4,10)

Özetle köleci toplumlarda "... seçkin zümre ile yönetici sınıfın içinden çıkacağı kimselerin çocukları eğitildi. Planlı bir eğitim yalnız seçkin sınıf ve asil tabaka için vardı. ... bütün halka hitap eden, bütün halkı düşünen genel bir eğitim ve onun okulundan söz etmek mümkün değildir. (10)" denilebilir.

Feodalizm ile birlikte toprak, temel üretim aracı olarak ekonomik yapıdaki yerini alırken her türlü varoluş toprakla belirlenir olmuştur. (15,18,21) Üretici ve üretici olmayan sınıfların temelindeki çelişki üretim araçlarına-toprağa sahip olup olmamakla belirirken, bu sınıflar çok farklı ayrıcalıklara ve değişik hukuksal ayrımlara da sahiptiler. (2,8,21)

Sınıf çelişkilerinin hat safhaya ulaştığı köleci uygulığın son döneminde tüm toplumsal sınıfların gereksinimlerine yanıt verebilecek ve o dönem için "uzlaştırıcı" olabilen tek tanrılı din doğdu (2,14) ve zamanla kurumsallaşıp (15) yönetsel işlevlere de sahip olarak feodalizmin en güçlü kurumları olmuştur. (3,14,22)

Bu nedendir ki, feodal toplumlarda, düşün ve eğitime dinsel görüş ve kurallar ile din kurumları egemen olmuş, bütün eğitimi denetim altında tutmuşlardır. (3,8,14,18,21) Çocukların ruhbanca eğitilebilmeleri ve bunun denetlenebilmesi için okullar din kurumlarına bağlıydı ve harcamaları buraların bütçelerinden karşılanırken, öğretmenliği de din adamları yapıyorlardı.(21)

Başlangıçta örgün eğitimden yalnızca seçkinler yararlanabiliyor, kitle eğitimi istenmiyordu. (3,14,16) Feodalizmin sonuna doğru ticaret ve kentler gelişmeye başlayınca, seçkinler dışında da örgün eğitim istenir oldu. Çünkü okuma yazmanın ticaret için yaşamsal önemi vardı. Bu nedenle tüccar çocukları için kent okulları kuruldu ve gereksinim nedeniyle eğitim, din kurumlarındakinden daha laikti. Ancak uzun bir süre yalnızca temel bilgi öğretimi ile sınırlı kaldı. (8,16)

Yine bu dönemde eğitim almak isteyenlerin bir araya gelerek kurdukları üniversiteler de daha sonra din kurumlarının öncelikle maddi destekleriyle hem yaygınlaştırılmış hem de laik içeriklerinden uzaklaştırılmışlardır. (8,18)

Tarımsal üretimin yetersizliği feodalizmi güç duruma sokarken, bağımlı köylüler de kente göç etmeye başladılar. (8,19) Bunun sonucunda "özgür" işgücü ile sermaye birikimi kentte bir araya gelince anamalcı üretim biçiminin gerçekleşmesi için gerekli koşullar sağlanmış oldu. (12,23) Zanaatkarın atölyesinin yerini, büyük ölçekli makineli üretim üzerinde temellenen fabrikalar aldı. (13) Üretim araçlarının çiftçi ve zanaatçının elinden çıkıp patronlarda toplanması, emek gücünü meta durumuna dönüştürürken beraberinde değişim ve kar için amaçlanan üretim de anamalcı sistemin özünü belirlemiş oldu. (13,19,23)

Sanayinin gelişme çabaları, bilim ve teknolojiyi desteklerken aynı zamanda eğitim için de yeni yak-

laşımlar gerektirdi. Sanayi üretiminin gerektirdiği iş bölümü için zorunlu hale gelen "yaşama yönelik" eğitim, iş ve meslek eğitimi; başlangıçta patronların kendisi üstlenmek durumunda kaldılar. İmalathanelerin bulunduğu belediye vb. yönetimler aracılığı ile öğretimle teknik çalışmayı birleştiren, yalnızca teknik çalışmalar yapan okullar açıldı. (20)

Anamalcı sistemin gelişimi ve hızlanan nüfus artışıyla birlikte halkın eğitim ve öğretim istekleri de yoğunlaştı. Temel eğitim okullarından herkesin yararlanması, zorunlu ve parasız olması savunulmaya başlandı.(3) Toplumsal yapı, toplumun sosyalekonomik isteklerinin karşılanması ve sanayi üretimi için daha nitelikli emek gücü yetiştirilmesini zorunlu kılarken, anamalcı sistemin özü gereği "karşılamadığı" istemler sonucu artan işsizlik riski, eğitimin genelini anlamsızlaştırdı.

Bu nedenle okul zaman içinde, "eğitilenlerin" sokağa çıkmalarının engellendiği bir ıslahaneye dönüştü. Topluların ekonomik çıkarlarına uygunsuz olmasına karşın eğitimin süresi sürekli uzadı ve toplum gereksinimlerinin çok üzerinde uzmanlaştı.(11)

Toplumun gereksinimlerini içermeyen, nitelik ve yetenek geliştirme yaklaşımı taşımayan "idealist, elitist, kadrocu ve çok uzun süreli" eğitimin sonucunda, sorgulama yetisinden uzak "eğitilmiş" yığınlar hızla çoğaldı. Anamalcı toplumlarda eğitimin içeriği, sınıfsal yapısının yeniden üretilebilmesi için, fiili durumun kişisel düzeyde benimsetilmesini ve böylece meşrulaştırılmasını sağlayacak şekilde organize edilmiştir.

Özetlersek, topluluğun, klanın varlığı ile bireyin varlığının özdeş olduğu dönemlerde eğitim toplumun, dolayısı ile bireyin varlığını sürdürmeye yönelik olarak, yararlı ve uygulamaya dönüktü. Toplumun bütün üyelerince aynı ölçüde alınıyor/veriliyordu.

Artı ürüne; tüm toplumun üyelerince eşit paylaşımın yerine; rahip krallar vb. ler tarafından el konuluşunun başlaması ile birlikte üretimin toplumun varlığını sürdürmek için gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi ilkesi yitirildi. Buna bağlı olarak, eğitim de artı ürüne el koyanlar tarafından bu durumun sürdürülmesini sağlamaya yönlendirilirken ayrıcalıksız olarak tüm toplumu amaçlamaktan belirgin bir biçimde uzaklaştı.

Toplumun üyeleri artık "kendileri" için üretmezken, "kendileri" için eğitilmemeye de başladılar. Eğitim, üretimi artırmanın yanı sıra üretenlere yaşadıklarının "olağanlığını" da öğretmeye, ezberletmeye yöneldi. Bu süreç içerisinde de toplum için yararlı niteliğinden arınıp, topluma karşı kullanılan

bir güç haline getirildi. Anamalcılar, üretimin nitelik ve nicelik olarak gelişiminde eğitimin önemli bir etken olduğunun ayırında olduklarından eğitimin "gelişimini" desteklediler. Ancak bu süreç toplumun ayrıcalıksız yararlılığını içermekten gün be gün uzaklaştı. Var olan nesnel koşulların olağanlığının üretkenler tarafından kabulü "zorlaştıkça" eğitimin süresi uzadı. Meslek eğitimini bitirenler bile alanlarındaki üretim zincirinden habersiz durumda "eğitimlerini" tamamlar oldular. Birey eğitim süreci ile birlikte kendine ve yaşama yabancılaşmaya başladı. Ne için, ne kadar, nasıl öğreneceğim sorularını yanıtlanamaz hale gelirken, zamanla bu soruları da soramaz oldu. Eğitim, insanı kendi doğasına, sistemli bir şekilde, yabancılaştırmanın aracı haline getirildi.

KAYNAKLAR

1. Belek İ.: Toplumsal Bilinç, İstanbul, Sorun Yayınları, Şubat 1991.
2. Berktaş H.: Kabileden Feodalizme, 2. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ocak 1989.
3. Binbaşoğlu C.: Eğitim Düşüncesi Tarihi, Ankara, Binbaşoğlu Yayınevi, 1982.
4. Binbaşoğlu C.: Eğitime Giriş, Ankara, Binbaşoğlu Yayınevi, 1988.
5. Childe G.: Man Makes Himself (Çev. Ofluoğlu F.: Kendini Yaratan İnsan 3. Basım, İstanbul, Varlık Yayınları, 1988).
6. Childe G.: What Happened in History, (Çev.: Tuncay M., Şenel A.: Tarihte Neler Oldu, 2. Baskı, İstanbul, Alan Yayıncılık, Ekim 1982).
7. Diakov V., Kovalev S.: Historie de l'Antiquite, (Çev.: İnce Ö.: İlkçağ Tarihi, Ankara, V Yayınları, Mayıs 1987).
8. Eren N. (İzni ile): Çağlar Boyunca toplum, Sağlık ve İnsan, Ders Notları, 1990.
9. Güvenç B.: İnsan ve Kültür, 4. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.
10. Koçer H. A.: Eğitim Tarihi, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
11. Küçük Y.: "Emperyalist-Kapitalist Ülkelerde Eğitim", Demokratik Eğitim Kurultayı (Cilt 1), Ankara, Töbder, 1978.
12. Mitropolski, Zubritski Y., Kerov V.: Aperçu d'Histoire et d'Economie, I, La Communaute, Primitive, La Societe Esclavagiste, La Societe Fe'odale (Çev.: Belli S.: İlk Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, 8. Basım, İstanbul, Sol Yayıncılık, Ocak 1980).
13. Neznanov V.: The Logio of History (Çev.: Altay, H.: Tarihin Mantığı, İstanbul, Sorun Yayınları, Nisan 1977).
14. Pekin F.: "Kapitalizm Öncesi Toplumlarında Eğitim", Demokratik Eğitim Kurultayı (Cilt 1), Ankara, Töbder, 1978.
15. Pirenne H.: Economic and Social History of Medieval Europe (Çev.: Kocabaşoğlu U.: Ortaçağ Avrupasının Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul, Alan Yayıncılık, Ocak 1983).
16. Pirenne H.: Les villes do moyen age: essai d'histoire economique et sociale (Çev.: Karadeniz Ş.: Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınlar 1990).
17. Şenel A.: İlk Topluluktan Uygur Topluma, 2. Basım, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, Mart 1985.
18. Tanilli S.: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (Ortaçağ, Cilt II), İstanbul, Say Kitap Pazarlama, Ocak 1986.
19. Tanilli S.: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (Cilt III), İstanbul, Say Kitap Pazarlama, Nisan 1987.
20. Tanilli S.: Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (Cilt IV), İstanbul, Say Kitap Pazarlama, Aralık 1990.
21. Teber S.: İlk Toplumların Değişimleri, İstanbul, Say Yayınları, Şubat 1985.
22. Tezcan M.: Eğitim Sosyolojisi, 6. Basım, Ankara, Yargıcıoğlu Matbaası, 1991.
23. Thomson G.: Capitalizm and After (Çev.: Ersanlı B.: Kapitalizm ve Sonrası, İstanbul, Koral Yayınları, Eylül 1978).
24. Thomson G.: Studies in Ancient Greek Society-The Philosophers, 2.th Edition, England, Lawrence and Wishart Pub. (Çev.: Doğan M. H.: İlk Filozoflar, İstanbul, Payel Yayınları, Mayıs 1988).
25. Thomson G.: Studies in Ancient Greek Society-The Prehistoric Aegean, 3.th Edition, England, Lawrence and Wishart Pub., 1961. (Çev.: Üster C.: Tarih Öncesi Ege, 2. Basım, İstanbul, Payel Yayınları, Mart 1988).